

Cover Page

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ

ਡਾ. ਸੁਨੀਤਾ ਰਾਣੀ

ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬੀ

ਸੇਠ ਨਵਰੰਗ ਰਾਏ ਲੋਹੀਆ

ਜੈਰਾਮ ਗਰਲਜ਼ ਕਾਲਜ,

ਲੋਹਾਰ ਮਾਜਰਾ,

ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ (ਹਰਿਆਣਾ)

Email- punjabijrg@gmail.com

ਸਾਰ :

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਗਹਿਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਮਾਹੌਲ, ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂਜਸਤਾ ਬਣਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਗਹਿਰਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ, ਇਕਾੰਤ, ਬੇਗਾਨਾਪਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀਗਤ ਟਕਰਾਅ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ

Cover Page

ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ।

ਕ੍ਰੰਜੀਵਤ ਸ਼ਬਦ : ਪ੍ਰਵਾਸ, ਪਹਿਚਾਣ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਅ, ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ, ਇੱਕਾਂਤ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼, ਅਸਤੀਤਵ, ਪਰਦੇਸੀ ਜੀਵਨ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਪਰਵਾਸ ਲੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲ ਧੁਰਾ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਸੀ।

ਛੇਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਤੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦੌਰ ਉਦੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਤਨ-ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਅਤੇ ਵਤਨ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਤੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਸੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮੰਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਫਲ

Cover Page

ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਦਰੇਵਾ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀਆਂ।

ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀ ਤਾਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਪਰਵਾਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਇਕ ਧੀ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਖ਼ਤ' ਵਿਚਲੀ ਨਾਇਕਾ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਲੈਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦੱਸਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾ ਦੇਣ ਸਕਣ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ :

“ਜੇ ਦਿੱਡ ਭਰਨ ਜੋਗੀ ਰੋਟੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨੀ ਦੂਰ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕਿਉਂ ਪੈਂਦੀ ।”¹

ਆਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਗਏ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ 'ਤੀਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰਬ' ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸੈਕਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਉ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਵੀ ਠੀਕ ਆ ਉਦਾ। ਪਰ ਯਾਰ,

Cover Page

ਹਾਲਾਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਭੈੜੇ ਹੀ ਦਿਸਦੇ ਆ। ਸਾਲੀ ਤੀਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰਬ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਐ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਏਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹਸਰ ਆ।''²

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਬੇਰਹਮ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦਾ ਲਾਲਚ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਲਚ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਫਰਕ ਦੀ ਰੇਖਾ' ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਇਕ ਬਲਜੀਤ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਰੂਪੋ ਅਤੇ ਧੀ ਨਗਮਾ ਨੂੰ ਬੇਹਦ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਏਨਾ ਖਿੜ੍ਹਾ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪੋ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਗਿਆ? ਪਰ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਸੱਪਸਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਓਵਰਟਾਈਮ ਬਹੁਤ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਹੋਣ ਕਾਰਕ ਉਸਦੀ ਨੀਂਦ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦਿਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੌਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨਗਮਾ ਰੋਣੋਂ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

''ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮਘਦਾ ਬਲਜੀਤ ਇਕ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਕਾੜ ਕਾੜ ਕਰਕੇ ਦੋ ਚਪੇੜਾ ਨਗਮਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਗਮਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜ ਗਈਆਂ, ਉਹਦੇ ਨੱਕ 'ਚੋਂ ਲਹੂ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ।''³

Cover Page

2277-7881

ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਭੁੱਖ’ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, “ਗੱਲ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਦੀ ਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੋ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ। ਸਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਸੱਤਾਂ ਮੁਰਬਿਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੋਏ। ਸੌਰੀ ਭੁੱਖ ਵੀ ਚੰਦਰੀ ਬਿਮਾਰੀ ਆ ਜਿਹਦਾ ਆਪਾਂ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਇੱਥੇ ਆਏ ਆਂ।”⁴

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਲਾਲ ਲਕੀਰ’ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਸਾਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ, ਬਿਨਾਂ ਰਾਣੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਲੇ ਪੌਡਾਂ ਤੋਂ।”⁵

ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਸਖਤ ਤੇ ਹੱਡ-ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਾਉਂਡਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬੜੇ ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਤੱਤੇ-ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਾਉਂਡਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕਮਾਈ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਲਾਲ ਲਕੀਰ’ ਵਿਚਲਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇੰਜ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਬੜਾ ਗਰਮ ਐ। ਪਿਘਲੇ ਹੋਏ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਚੁੱਕਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ- ਥਿਆ ਬਹੁਤ ਲਗਦੀ ਐ। ਮੈਥੋਂ ਪਾਣੀ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤਾ ਪੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਡਾਂ ਇਕਦਮ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਤਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਫੌਰਮੈਨ ਸਾਲੇ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਨਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਛੱਡੋ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕੀ ਝਗੜਾ ਕਰਨੈ। ਸਾਲਾ ਕਿਤੇ ਕਾਟ (Card) ਏ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਮਾਸਟਰ! ਕੰਮ ਚੰਗੈ-ਕੱਟ ਕਟਾ ਕੇ ਤੀਹ ਪੌਂਡ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਭਰਾਵਾ, ਗੌਰੇ ਸਾਲੇ ਦਿੰਦੇ ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਈ ਨੇ....।”⁶

Cover Page

‘ਮੌਰ ਮਨੀ ਮੌਰ ਫਰੀਡਮ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਪੱਬ ਵਾਲੀ ਮੇਮ ਦਾ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੈਂਡ ਲੇਡੀ ਵਲੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਵੀ ਉਲੇਖ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੀ ਹੈ। “ਭਾਅ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਖੜਕਾ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਓ। ਨੈਟਾਂ (Nights) ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਏਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹੈ। ਏਨਾਂ ਦਾ ਉਂ ਸੁਭਾ ਵੀ ਬੜਾ ਤੱਤੈ। ਐਵੇਂ ਕੁਸ ਹੋਰ ਨਾ ਕਹਿ ਬੈਹਣ।”⁷

ਆਪਣੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ‘ਸੱਪ ਦੀ ਅੱਖ’ ਵਿੱਚ ਢੰਡ ਨੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਤਾਰਾ ਜਦੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੁੜੀ ਜੀਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਚਨੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੋਂ ਮੰਗਾ ਤਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ। ਪੱਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ, ਗੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸੈਕਸ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਰਾ ਬਚਨੀ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੋਟੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸਦਾ ਜੁਬਾਨ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ :

“ਜਾਨੀ ਏ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਮਜ਼ਾਤੇ! ਗਿੱਟੇ ਛਾਂਗ ਦੂੰਗਾ ਜੇ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੜੀ ਏ ਤਾਂ..... ਸਾਲੀ ਚੂਹੜੀ! ਸਕਲ ਤਾਂ ਦੇਖ ਆਪਣੀ.....।”⁸

ਪਰ ਉਹੀ ਤਾਰਾ ਜਦੋਂ ਵੀਕ ਐਂਡ ਤੇ ਪਤਨੀ ਵਲੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਪੌਂਡਾ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਕਰੰਸੀ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾ ਜੋੜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

Cover Page

2277-7881

ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਖੇਤ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੰਮ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਬਚਨ ਕੁਰੇ! ਚੱਲ ਉੱਠ! ਤੈਨੂੰ ਨੀ ਪਤਾ ਏਸ ਮੁਲਕ 'ਚ ਤੀਮੀਂ ਆਦਮੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਨੀ ਸੌਂਦੇ ਹੁੰਦੇ।”⁹

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਪਤਲਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਲ-ਪਲ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਵਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ 'ਕਿਰਨ' ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਫਜ਼ਲ ਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

“ਉਧਰ ਮੁਲਕ 'ਚ ਜੇ ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਏਥੇ ਨਾ ਰਹਾ। ਕੋਈ ਜੂਨ ਐ ਏਥੇ ਸਾਲੀ....।”¹⁰

ਦਰਸਨ ਧੀਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਾਗੜਨੀ' ਵਿੱਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਭਾਰਤੀ ਮਰਦ ਜਿਹੜੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਹੱਡ-ਭੰਨਵੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ :

“ਜਦ ਇਹ ਰਾਣੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਨਰਮ-ਨਰਮ ਗਦੇਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਲੰਘ ਤੇ ਪਈ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਦੋਂ ਇਸਦਾ ਕੁਲਗਦਾ ਲੋਹੇ, ਅੱਗ, ਸੁਆਹ ਤੇ ਉਨੀਂਦੇ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੁਆਂਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਪੰਜਾਹਾਂ ਦਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਮਹਾਰਾਣੀ..... ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ.....।”¹¹

ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਮਾ ਲਏ ਪਰ ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੇ ਘੁੱਟ ਭਰਨੇ ਪਏ। ਉਦਰੇਵੇਂ ਦਾ ਇਹ ਸੁਰ ਸੁਰੂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।

Cover Page

ਇਸ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕਈ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਹਨ। ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਕਦਮ-ਕਦਮ ਤੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਜੇ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕ, ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਜੇ ਅਜਨਬੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਜੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਸਤਾਇਆ ।

ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਆਲੋਚਕ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, “ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਹਰ ਪਰਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦਾਦਿਆਂ-ਪਰਦਾਦਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ, ਦੋਸਤਾਂ, ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਵੱਸਣ ਦੀ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਹਿ ਰੋਚਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕੁੜਿੱਤਣ ਹੈ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਜਰਬੇ, ਅਹਿਸਾਸ, ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਿਰਮੋਹੀ ਇੱਕਲ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਸ਼ ਮੁੜਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕੋਈ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਜਿਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਨਾ ਹੰਢਾਇਆ ਹੋਵੇ।”¹² ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਸੱਚ ਹਨ- ਰੋਟੀ ਦਾ ਸੱਚ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭੁੱਖ ਦਾ ਸੱਚ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੀੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਰੋਟੀ ਦੇ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

Cover Page

2277-7881

ਅਜਨਬੀਅਤ ਅਤੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਇਕ ਧੀ ਵਲੋਂ- ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਖ਼ਤ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਕਾਰਨ ਗਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਾਰੇ, ਪਰ ਇਹ ਲੋਕ ਉਸ ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਜਨਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ : “ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਵਤਨ-ਮੇਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ-ਮੈਂ ਇਥੇ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਥੇ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਨਾਲ ਵੱਸ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਪਿਉਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਂ ਜਾਂ ਪਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ।”¹³

ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ, ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਆਦਿ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੂਲ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਮਾਨਸਿਕ

Cover Page

ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅਰਥ-ਬੇਅਰਥ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਫ੍ਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ', 'ਰਾਣੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ', ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਹੱਥ', ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਰਿਸ਼ਤੇ', 'ਵੇਟਿੰਗ ਰੂਮ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੀੜੀ ਪਾੜੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬਾਪ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ' ਵਿੱਚ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਹੀ ਝੋਰਾ ਖਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਮਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਹਲੂਣ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। John E. Farley ਅਨੁਸਾਰ, "ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਇਕ ਨਸਲ ਦੂਸਰੀ ਨਸਲ ਤੋਂ ਜੈਵਿਕ, ਬੌਧਿਕ, ਨੈਤਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਝੁਕਾਅ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਵਿਹਾਰ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਸਲ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਜਾਂ ਰਈ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।"¹⁴

ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਕਲਪ ਮਨੁੱਖੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਰੰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਹਰ ਦੇਸ਼, ਹਰ ਥਾਂ ਅਤੇ ਹਰ

Cover Page

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਨਸਲ, ਰੰਗ, ਧਰਮ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਉੱਤਮ ਜਾਂ ਨਿਮਨ ਸਮਝਣਾ। ਨਸਲਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਣ ਭੋਗੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਚਿਤਰਣ ਇੰਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਉਸਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਡਰਟੀਕਲਰ' ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ 'ਪਰਵਾਸੀ' ਬਸ ਕੰਡਕਟਰ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬੱਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਡਕਟਰ ਉਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਉਤਾਰਣ ਲਈ ਮਦਦ ਵਜੋਂ ਹੱਥ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਰੀ ਕਾਲੇ ਕੰਡਕਟਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਡੋਂਟ ਟੱਚ ਮਾਈ ਡੋਂਟਰ, ਯੂ ਡਰਟੀ ਕਲਰ।"¹⁵ ਜਦਕਿ ਕੰਡਕਟਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੱਚੀ ਦੀ ਉਮਰ ਜਿੱਡੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੀਜੀ ਅੱਖ, ਹੂੰ, ਤੁਸੀ ਲੋਕ ਆਦਿ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤੀਖਣਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਨੇ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬੜੇ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਚਨੀ' ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ

Cover Page

ਬਚਨੀ ਜਿਹੜੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਾਥਣਾਂ ਨੂੰ ਗੌਰੀਆਂ 'ਬਲੱਡੀ ਬਿਚਿਜ ਕਹਿ ਕੇ ਤੌਹੀਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਭਰੀ ਬਚਨੀ ਭਾਵੇਂ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਆ ਦਿਖਾਉਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਬਚਨੀ ਗੌਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਬਾਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਾਜਕ ਗਤੀ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਨਸਲੀ ਆਤੰਕ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਤੇ ਕਮਾਨ ਵਾਂਗ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।''¹⁶ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਤਰਸੇਮੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਕਿਨਾਰੇ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪਾਖਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਧੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਕਿੱਨਹੈਡ ਮੁੰਡੇ ਜਖਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਵਾਲ ਰੋਟੀ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਬਚਿਆ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਵੀ ।

“ਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ । ਉਥੇ ਗੌਰੇ ਨਹੀਂ ਜੀਣ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਇਥੇ ਗਿੰਦੇ ਨਿੰਮੇ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ।’’¹⁷

ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਰ ਪਰਵਾਸੀ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਇਹਨਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ- ਉਹ ਹੈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ।

Cover Page

ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਅਜਨਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਕ ਐਸੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਨਾ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ। ਉਹ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਹੰਢਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ 'ਫ੍ਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ', 'ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਰਫ਼', ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ, ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ', 'ਨਾਈਟ ਸਿਫਟ', 'ਅਗਲਾ ਕਦਮ', ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀਆਂ 'ਤਿਲਕਣ', 'ਮਰਦਾ ਸੱਚ', ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ 'ਮੌਰ ਮਨੀ ਮੌਰ ਫਰੀਡਮ', 'ਤੁਸੀ ਲੋਕ', 'ਦਲਦਲ', 'ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਪਾਰ' ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸਮਾਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ ਦੀ 'ਗੁਆਂਢ ਮੱਥਾ', 'ਨਾਈਟ ਸਿਫਟ', ਕੈਲਾਸ਼ਪੁਰੀ ਦੀ 'ਸੁੱਕੀ ਵੇਲ', ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀ 'ਪੁਸਤਕਾਂ' ਆਦਿ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਕਈ ਬੁੱਢੇ ਪਰਵਾਸੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਇੰਗਲੈਂਡ', 'ਐਸੀ ਮਰਨੀ ਜੋ ਮਰੇ' (ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ), 'ਮਾਂ' (ਦਿੱਸਹਦੇ ਤੋਂ ਪਾਰ' ਆਦਿ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਪਰਵਾਸੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਫਰ ਦਾ ਆਰੰਭ ਆਰਥਿਕ

Cover Page

ਆਧਾਰ ਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਭੁਹੇਰਵਾ ਅਤੇ ਅਜਨਬੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੰਢਾਉਂਦੀ, ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜੇ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਤਣਾਉ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਵਾਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 69
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 132
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 168
4. ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਗਊ ਹੱਤਿਆ, ਪੰਨਾ 85
5. ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਉਸ ਪਾਰ, ਪੰਨਾ 35
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 34
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 19
8. ਉਹੀ, ਕਾਇਆ ਕਲਪ, ਪੰਨਾ 30
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 38
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 44
11. ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ, ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ, ਪੰਨਾ 37
12. ਰਣਜੀਤ ਧੀਰ, ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ,
13. ਸਵਰਨ ਚੰਦਨ, ਉਜੜਿਆ ਖੂਹ, ਪੰਨਾ 81
14. John E. Farley, Majority Minority Relations, p. 19
15. ਰਘਬੀਰ ਢੰਡ, ਡਰਟੀ ਕਲਰ, ਪੰਨਾ 54
16. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ, ਪੰਨਾ 105
17. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ (ਸੰਪਾ.), ਤਰਸੇਮ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦਾ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ, ਪੰਨਾ 155